

ABOUT THE SETTLEMENTS AND BUILDINGS OF EARLY ENEOLITHIC ON THE TERRITORY OF ROMANIA

DESPRE AȘEZĂRILE ȘI CONSTRUCȚIILE ENEOLITICULUI TIMPURIU PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Ioana-Iulia OLARU

Facultatea de Arte Vizuale și Design, Univ. de Arte G. Enescu, Iași

Abstract

The present research will refer to the period of the Early Eneolithic, the first Eneolithic phase. On the territory of Romania, the Eneolithic comes, on the whole, with important changes regarding the progress made by the human communities: a real science of territorial organization will be applied to the placement of houses, but also in their construction; the placement of houses according to a specific plan indicates the existence of an authority, the inhabited areas being arranged according to a specific hierarchy.

In the period specific to the beginnings of Eneolithic, important transformations had already been recorded in the human habitat, the houses reflected the increase of fights between tribes, as a consequence of the accumulation of goods, a specific feature now was the appearance and increase of the number of strengthened locations. The sanctuary buildings of Early Eneolithic (from Căscioarele) prove the level of spiritual life, the sacred space was delimited and cult scene were practiced.

We will register the specificity of the locations and of the buildings of each Early Eneolithic culture on the territory of our country, on their evolution towards the next phase – of the Developed Eneolithic.

Rezumat

Prezentul studiu se va opri la perioada Eneoliticului timpuriu, prima etapă eneolitică. Pe teritoriul României, Eneoliticul vine, în ansamblu, cu schimbări importante în privința progreselor comunităților umane: o adevărată știință a organizării teritoriale va fi aplicată în amplasarea caselor, dar și în construcția lor; iar dispunerea locuințelor după un anumit plan indică existența unei autorități, așezările fiind și ele ierarhizate.

În perioada în discuție, cea a începuturilor Eneoliticului, transformări importante se înregistrează deja în habitatul omului, așezările și locuințele reflectând înmulțirea luptelor intertribale, urmare a acumulărilor de bunuri, o trăsătură importantă acum fiind apariția și sporirea numărului așezărilor fortificate. Iar construcțiile-sanctuar ale Eneoliticului timpuriu (Căscioarele) demonstrează nivelul vieții spirituale, în care era delimitat spațiul sacru și se practicau scene de cult.

Vom înregistra particularități ale așezărilor și ale construcțiilor fiecărei culturi eneolitice timpurii de pe teritoriul țării noastre, în evoluția lor spre etapa următoare – a Eneoliticului dezvoltat.

Keywords: *Eneolithic, stockade, tell, sanctuary, payanda, engobe*

Cuvinte-cheie: *Eneolitic, palisadă, tell, sanctuar, paiantă, angobă*

Încă din Neoliticul propriu-zis¹, așezările și locuințele deveniseră tot mai stabile, cu economie cu caracter producător, amplasate fiind în vecinătatea cursurilor de apă, pe înălțimi sau pe pîntenii dealurilor, pentru controlul zonelor învecinate (WULLSCHLEGER, 2008, 25). Comunitățile, devenite sedentare, sunt alcătuite din familii, dar importante încep a fi nu doar gradele de rudenie, ci și interesele comune. Bordeiele temporare paleolitice sunt înlocuite treptat. De la locuințe adâncite la început (rotunde sau ovale, de cca 20mp, dar ajungând și până la 40-50mp și chiar și peste 100mp) (IBIDEM), în perioada neolitică timpurie – *gropile de locuit* fiind cele mai vechi tipuri de locuință neolitică – se ajunge treptat, o dată cu extinderea sedentarizării, la construcții ridicate la suprafață, trainice, rectangulare, cu structură de rezistență de tip stâlp-grindă. În a doua perioadă a Neoliticului propriu-zis, cea dezvoltată, așezările, dispuse tot în bazine hidrologice, au acum locuințe prevăzute cu prispă, element care se va perpetua apoi în arhitectura noastră tradițională.

Neolitică transformare a omului – din vânător și culegător, în agricultor și păstor – va face pași repezi înainte, începând cu *agricultura nomadă* din Neoliticul timpuriu (comunitățile fiind mereu în căutarea noilor terenuri fertile).

Progresele din agricultură și păstorit ale Eneoliticului culminează – în perioada eneolitică timpurie² – cu apariția unui tip de plug primitiv, cu brăzdar din corn sau din lemn, cu tracțiune animală, care marchează trecerea spre agricultura propriu-zisă. Acumulările de bunuri au dus treptat la înmulțirea luptelor intertribale, fapt pentru care stau mărturie apariția (MARINESCU, 1969, 9) și apoi numărul sporit de așezări fortificate în întreg Eneoliticul.

Înconjurată cu șanțuri de apărare, valuri de pământ și palisade, așezate în zone fertile, în toată perioada eneolitică așezările nu mai sunt deschise, ca în Neoliticul propriu-zis. O adevărată știință a organizării teritoriale era aplicată în dispunerea caselor, dar și în construcția lor. Se răspândesc treptat casele mari, cu o suprafață de până la 250mp, cu prispă, înălțate pe platforme cu sistem de armătură (lipitură de lut pe jumătăți de trunchiuri de copac lustruite), cu încăperi cu funcții diferențiate (MICLEA&FLORESCU, 1980, 28).

În Eneolitic, dispunerea caselor după un plan anumit sugerează existența unei autorități, așezările fiind și ele ierarhizate, de altfel, fapt ce indică o organizare socială la nivel tribal (locuințele secundare sunt ridicate în jurul celor principale, ca la Trușești). Există axe longitudinale pe care sunt dispuse locuințele, dar se pot remarca și artere secundare, relativ perpendiculare pe axa principală (FLORESCU ET AL., 1980, 351). Pe teritoriul României nu se va adopta locuirea în comun a mai multor familii.

În perioada care ne interesează, cea eneolitică timpurie, așezările se găsesc încă în zone întinse și joase, dar ocupă și terenuri dominante și apărate natural. Începe formarea așezărilor de tip tell, apar și primele așezări fortificate (șanțuri cu palisade din lemn și valuri de pământ ca mijloace suplimentare de apărare), care cresc treptat în dimensiuni. Probabil existau și sisteme de apărare simple, doar cu șanț, precum și așezări complet deschise. Locuințele (majoritatea de suprafață, foarte rar fiind găsite cele adâncite) nu mai sunt risipite, ci sunt grupate după un plan, sugerându-se întărirea acum a coeziunii membrilor ginții, precum și existența unei autorități.

În ceea ce privește construcțiile religioase, numărul sanctuarelor și tipul construcțiilor folosite pentru practici rituale de pe teritoriul țării noastre sunt importante în întreg Neoliticul (multe machete de sanctuare reprezentând construcții cu coloane și divinități au fost găsite).

În Eneolitic, viața spirituală dobândește un caracter tot mai complex. Mitul naturist care a luat naștere în perioada neolitică anterioară (în care se răspândise cultul Marii Zeițe-Mame și se închegease ideea fertilității și fecundității) are nevoie acum de o constituire a unui ritual, în care se diferențiază grupul preoțesc. Credințele privind moartea nu ne sunt foarte cunoscute: probabil se credea într-o existență de după moarte, fapt pentru care oamenii își îngropau decedații cu podoabe și

¹ Prima mare perioadă neolitică – la care se va adăuga Eneoliticul (Chalcoliticul) – perioada în care omul începe să folosească și arama.

² Prima perioadă eneolitică, ce va fi urmată de perioada eneolitică dezvoltată.

obiecte pe care le considerau trebuincioase într-o altă viață. Inhumația începuse a fi practică încă din Paleoliticul mijlociu (BĂRBULESCU ET AL., 2007, 19): când corpul fusese depus ghemuit sau întins și existaseră diverse ritualuri de înmormântare.

În perioada Eneoliticului timpuriu, construcțiile-sanctuar (Căscioarele – aici cultul coloanei simbolizează legătura dintre zeitățile primordiale: Cerul și Pământul) demonstrează nivelul vieții spirituale, în care era delimitat spațiul sacru și se practicau scene de cult.

Încă de la începutul Neoliticului, acolo unde se stabileau, în *roirea* lor din sud spre nord (din spațiul anatolian-egeo-balcanic, spre Dunăre și Carpați), comunitățile neolitice sudice influențau, prin asimilație sau aculturație, populațiile locale epipaleolitice, cele din urmă perpetuând și elemente culturale tradiționale, ceea ce a dat naștere în Balcani mai multor culturi și aspecte culturale.

Două mari grupe culturale caracterizează Eneoliticul timpuriu pe teritoriul României: una de origine meridională (**Vinča târzie**, **Vădastra**, **Boian** și **Hamangia**) și una de origine est-central europeană (**Tisa**), la care se adaugă sinteza **Precucuteni** și **aspectul cultural Stoicani-Aldeni**. **Cultura Vinča târzie** ocupă fosta Iugoslavie, sud-estul Ungariei, nord-vestul Bulgariei și sud-vestul României. Pe teritoriul țării noastre, un aspect local al acestei culturi este **grupul Rast** din Oltenia de sud-vest, iar în Transilvania, comunități vinciene au pătruns în bazinul mijlociu al Mureșului, punând bazele aici unei noi sinteze: **aspectul (cultura) Turdaș** (numit astfel după o stațiune de tip tell de lângă Deva), contemporană cu sfârșitul fazei Vinča B și începutul fazei C (etapa mijlocie), cu tradiții Starčevo-Criș și cu influențe ale ceramicii liniare. Din contactul grupului Turdaș cu grupul de ceramică pictată de tip Cluj-Cheile Turzii (aparținând complexului cultural Lumea Nouă din perioada anterioară, a Neoliticului târziu) se naște **grupul Iclod**, în nordul Transilvaniei.

Grupul Turdaș (împreună cu Lumea Nouă) va contribui la formarea viitoarei culturi Petrești. **Culturile Vădastra** (după o stațiune de pe teritoriul com. Vădastra, jud. Olt și răspândită în Muntenia, sud-estul Transilvaniei, malul răsăritean al Dunării dobrogene, dar și în Bulgaria) (DUMITRESCU, 1979, 46) și **Boian** (numită după așezarea din fostul lac Boian, jud. Călărași și răspândită în Muntenia, dar și în sud-estul Transilvaniei, Dobrogea – în cadrul culturii Hamangia –, precum și în nord-estul Bulgariei) se dezvoltă ambele din fondul Dudești și primesc noi influențe liniar-ceramice egeo-mediteraneene și central-europene, ele stând la baza viitoarelor culturi Sălcuța și, respectiv, Precucuteni și Gumelnița. **Cultura Hamangia** (numită după fostul sat Hamangia, azi Baia, jud. Tulcea) este pusă în legătură cu o populație venită din Anatolia și este răspândită în Dobrogea, sud-estul Munteniei, nord-estul Bulgariei. Va contribui la conturarea unui aspect local al culturii Gumelnița. **Cultura Tisa**, numită după descoperirile din zona de formare, Câmpia Tisei, s-a extins apoi în nord-estul Ungariei, sudul și centrul Crișanei, Banat; este o cultură de origine est-central europeană. În schimb, o sinteză între cultura cu ceramică liniară cu note muzicale, de origine est-central europeană, și cea meridională, Boian, la care se adaugă și elemente Hamangia și Vinča, o constituie **cultura Precucuteni** (cu descoperiri în jud. Neamț, jud. Iași, Covasna, Republica Moldova) (denumită astfel pentru că va sta la baza culturii Cucuteni). În plus, tuturor li se adaugă **aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, în zona de contact dintre culturile Gumelnița, Precucuteni și Cucuteni (numit astfel după localitățile Stoicani, jud. Galați, și Aldeni, jud. Buzău), și răspândit în sudul Moldovei, precum și în sudul Republicii Moldova și în sud-vestul Ucrainei. Va constitui, și el, punct de plecare pentru cultura cucuteniană.

În cultura Vinča târzie – aspectul Turdaș –, așezările, rare, sunt amplasate tot pe terase joase (ca și în cultura Vinča din perioada neolitică anterioară), nu au fortificații, dar sunt de suprafață, pe schelet din lemn, cu pereți din împletitură lipită, cu platformă, suspendate pe stâlpi și cu acoperiș în două ape (MICLEA&FLORESCU, 1980, 60). Întinsa așezare de la Mintia avea caracter risipit, colibe fiind ridicate fără ordine, la distanțe mai mari sau mai mici. Aceste locuințe aveau pereții alcătuiți din bârne și pari, la care se adăugau împletituri din nuiele, peste care stratul de lut de 10-15cm a fost puternic ars, chirpicul căpătând la suprafață culoarea cărămizie (MARGHIDAN, 1968,

7). O așezare fortificată s-a descoperit la Iclod (a grupului cultural cu același nume), fortificată cu șanț, valuri de pământ și palisade (BĂRBULESCU ET AL., 2007, 17).

Așezările culturii Vădastra – Vădastra, Crușovu, Fărcașu de Sus, Hotărani, Slatina sunt unele dintre cele cercetate (MICLEA&FLORESCU, 1980, 64) – erau mici și puțin aglomerate, situate pe terase; aveau șanț de apărare – unul de 1,2m adâncime, cu val de pământ în exteriorul șanțului (fără analogii, valurile de pământ fiind în general plasate în interior), a fost descoperit la Vădastra. Rolul lui era de a împiedica ieșirea vitelor și intrarea fiarelor sălbatice, poate și împotriva unui eventual atac al comunităților vecine (MARINESCU, 1969, 11-12). Locuințele acestei culturi erau bordeie; ulterior, apar așezările de tip tell și locuințele sunt ridicate la suprafață, patrulate, cu pereți de paiantă pe schelet din lemn (FLORESCU ET AL. 1980, 357), unele având podea de lut pe bârne din lemn.

Apar și așezări de mai mare amploare: în cultura Boian (com. Radovanu, jud. Călărași), cu o densitate mai mare a locuitorilor. În această cultură, de la micile aglomerări de pe promontoriile unor terase, cu locuințe de tip bordei, se va ajunge la așezări situate pe pinteni, structurate în tell-uri, apărate cu șanțuri (la Radovanu, unde șanțul măsoară 3,2-3,5m adâncime și 8m lățime (MARINESCU, 1969, 16), cu locuințe tot mai spațioase, la suprafața solului, dreptunghiulare, cu podea din pământ bătătorit, pe structuri de bârne (PETRESCU-DÎMBOVIȚA, 2010, 143) și cu prisă (Tangâru, jud. Ilfov), iar în ultima fază: ordonanțele stradale vor grupa locuințele (MICLEA&FLORESCU, 1980, 66). În această ultimă fază (Spanțov) a culturii Boian, așezarea situată pe o proeminență naturală, un pinte, a fost apărată de un șanț (fără val de pământ) de cca 2m adâncime și lățimea de 4m (MARINESCU, 1969, 12).

Așezările culturii Hamangia au aspect neolitic arhaic, amplasate tot pe terase joase, dar fiind de scurtă durată (FLORESCU ET AL., 1980, 179), cu bordeie adâncite în pământ și colibe, cu o structură precară și dispuse în grupuri mici (MICLEA&FLORESCU, 1980, 73).

Cultura Tisa are inițial colibe, apoi bordeie tot mai mari (IBIDEM, 62), urmate de locuințe rectangulare, din pari și nuiele împletite, cu platforme din lemne uneori (PETRESCU-DÎMBOVIȚA, 2010, 144); fațadele caselor erau decorate cu meandre sau spirale imprimate în relief în lutul moale, chiar colorate – în roșu sau în brun.

Așezările culturii Precucuteni, situate pe promontorii, nu erau mari aglomerații, dar erau în continuă dezvoltare și extindere; aveau șanțuri de apărare și valuri. Aparținând primei faze (MARINESCU-BÎLCU, 1972-1973, 55), șanțul care apăra așezarea de la Traian nu avea val, măsura 1,8m adâncime și avea o lățime de 3,5m (MARINESCU, 1969, 13). Probabil datând dintr-o perioadă de liniște și securitate, așezările fazei a II-a ocupă doar terase mijlocii și joase (Târpești), și chiar în faza a III-a nu sunt ocupate poziții mai înalte, ci terasele inferioare ale râurilor (MARINESCU-BÎLCU, 1972-1973, 56). Datând din faza a III-a, șanțul precucutenian de la Târpești (în mod curios, nedistrus ulterior de cucutenienii care au construit aici un nou șanț care urmează traseul celui vechi) avea cca 1 160mp și închidea întreaga zonă. Cu o adâncime de 1,5-1,9m și o lățime de 3-3,3m, el avea aceeași formă de pâlnie specifică timpului; nu s-a găsit însă val de pământ (IBIDEM, 59). Locuințele erau dreptunghiulare, de dimensiune medie, cu pereți lipiți cu lut, stâlpi din lemn așezați pe o podea dintr-o platformă de lut, la început pe un pat de crengi, apoi, pe trunchiuri de copac, precum și acoperiș în pantă dublă; o locuință mai mare grupează în jurul ei alte câteva mai mici, premergându-le astfel pe cele cucuteniene (MICLEA&FLORESCU, 1980, 69-70).

Grupul Stoicani-Aldeni ne-a lăsat case rare, cu schelet din lemn și platformă din trunchiuri despicate, cu lipitură din lut (FLORESCU ET AL., 1980, 28).

În ceea ce privește construcțiile religioase ale perioadei eneolitice timpurii, cea de la Căscioarele (jud. Ilfov) (din nivelul culturii Boian, faza Spanțov) ar putea fi un templu: patrulater, cu pereții acoperiți cu pictură bicromă cu motive geometrice; soclul înalt era surmontat de 4 celle (PETRESCU-DÎMBOVIȚA, 2010, 166). Una dintre încăperi are pereții pictați în interior cu motive geometrico-spiralice alb-gălbui pe fondul roșu al tencuiei din lut, la care se mai adaugă și un medalion din lut ars găsit aici, de 20cm în diametru, pictat cu o bandă spiralică (în alb-gălbui, roșu,

cenușiu), care împodobește probabil ca o aplică unul dintre pereți (DUMITRESCU, 1974, 477). De altfel, și coloanele din lut pictate (găsite în aceeași încăpere), fără funcție arhitecturală (prima, cu o înălțime de 2m și un diametru de 43cm, a doua, cu diametrul de 12-14cm), demonstrează caracterul de sanctuar al încăperii, în legătură cu un cult al coloanei (nu s-au descoperit statuete antropomorfe, deci nu se poate găsi o relație cu cultul fecundității și fertilității). Decorul celui de-al treilea strat de pictură al coloanei mari – 22 de benzi înguste verticale, 7 șiruri orizontale de câte 7 perechi de triunghiuri afrontate, toate pictate cu alb-gălbui, pe fondul roșu – își găsește analogii cu motivele pictate pe un sanctuar de la Čatall Hüyük (șirurile de triunghiuri afrontate). Și aceasta în ciuda distanței mari în timp și spațiu între cele două sanctuare. Decorul coloanei mici constă doar într-o bandă lată, alb-gălbui, răsucită de sus în jos pe fondul roșu (IBIDEM, 478).

Mormintele culturii Boian sunt de inhumație (MICLEA&FLORESCU, 1980, 67).

Apar primele necropole (Cernica, Cernavodă, Iclod), în afara așezărilor, mărimea lor indicând creșterea demografică și stabilitatea comunităților gentilice. Marea necropolă de la Cernavodă, din cadrul culturii Hamangia, ne-a lăsat morminte de inhumație, cu un inventar foarte numeros și variat, ofrandele relevând credința specifică acestei culturi în viața de după moarte (IBIDEM, 73).

Spre sfârșitul culturii Precucuteni, apar multe complexe de cult (Poduri, jud. Bacău, Târgu Frumos, Isaiia, jud. Iași). La Poduri, sub una dintre locuințe au fost descoperite două complexe de cult (în jurul a două vetre): denumite *Sfânta Familie* și *Soborul Zeițelor* (cu 7 statuete, 1 tron din lut ars și 1 vas – și respectiv, 21 de statuete și 13 tronuri). Și în fața vetrei uneia dintre cele 12 locuințe de la Târgu Frumos exista un altar (de 26cm înălțime) (URSULESCU, 2011, 203) înconjurat cu o margine de lut în formă de potcoavă (1,2x1m) (IBIDEM), ambele acoperite cu angobă albicioasă, pictată cu roșu-brun. Pictura de pe plăcile frontale ale altarului reprezenta câte un romb cu un cerc ovalizat în mijloc, deasupra celor două romburi fiind trasate 4 linii paralele, probabil romburile fiind pandantive rituale (URSULESCU ET AL., 2001-2002, 61-78). Este primul sanctuar de mari dimensiuni, cu arhitectură monumentală, din complexul cultural cucutenian (MANTU LAZAROVICI, 2004, 49). Construcția de la Isaiia a cunoscut o refacere, din ambele faze fiind găsite obiecte cultice, grupate în două complexe în jurul celor două vetre: o măsuță-altar, un vas, o tăbliță cu semne incizate și, respectiv, un recipient cu 21 de statuete, 13 scăunele din lut, un colier de 42 de mărgel, 21 de conuri din lut, 21 de biluțe din lut. Repetarea numerelor 21 și 13 la Isaiia și la Poduri, precum și decorarea prin pictură (la Poduri) și prin incizii (la Isaiia) a aceluiași număr de 15 statui dovedește unitatea concepției religioase precucuteniene, cu diferențe de la o comunitate la alta în privința modalităților de redare artistică (URSULESCU ET AL., 2001-2002, 61-78).

Astfel, o caracteristică importantă a habitatului Eneoliticului timpuriu a fost înmulțirea așezărilor de tip tell și a fortificațiilor, dar și creșterea în dimensiune a acestora. Locuințele încep a fi grupate după un plan, mărturie a ierarhizării sociale. Iar apariția construcțiilor-sanctuar dovedește și aceasta o evoluție: cea a vieții spirituale, tot mai complexe. Fiecare cultură va veni cu particularitățile sale, distingându-se câteva așezări prin amploare (cea de la Radovanu, din cultura Boian), prin fortificații și prin organizare grupată (cele precucuteniene), precum deseobite sunt și construcțiile religioase, adevărate temple (Căscioarele, cultura Boian), la care se adaugă multe complexe de cult (precucuteniene – Poduri, Târgu Frumos, Isaiia).

Vom vedea cum, în viitoarea perioadă eneolitică – cea a Eneoliticului dezvoltat, în care ariile teritoriale ale culturilor se largesc, se diferențiază, iar culturile vor mai evoluate –, dezvoltarea așezărilor și a construcțiilor va continua. Parcursul va fi spre un spor demografic datorat progresului economic-social, ce a dus la conflicte (fortificațiile se vor amplifica tot mai mult și prin valuri de pământ), spre necesitatea unei autorități (dispunerea locuințelor după un plan), spre o creștere a densității așezărilor și a numărului de locuințe din acestea; urmând să existe și așezări cu rol central, cu locuințe spațioase, chiar cu etaj, construite pe platforme de bârne acoperite cu lut, unele dintre acestea fiind sanctuare. De altfel, în ceea ce privește construcțiile religioase, va apărea sanctuarul de mari dimensiuni, cu arhitectură monumentală (cultura Cucuteni). Toate acestea în condițiile în care viața spirituală va fi axată în continuare pe cultul fertilității și fecundității, dar alături de idolul

feminin va apărea și cel masculin și chiar cuplul divin. Inhumația va rămâne ritul funerar dominant, dar se va practica și incinerarea.

Dar toate acestea vor face subiectul unei discuții viitoare.

Bibliografie

Volume:

- BĂRBULESCU, Mihai, DELETANT, Dennis, HITCHINS, Keith, PAPACOSTEA, Șerban, TEODOR, Pompiliu, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007
- DUMITRESCU, Vladimir, *Arta culturii Cucuteni*, București, Ed. Meridiane, 1979
- DUMITRESCU, Vladimir, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974
- FLORESCU, Radu, DAICOVICIU, Hadrian, ROȘU, Lucian (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980
- MICLEA, Ion, FLORESCU, Radu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980
- PETRESCU-DÂMBOVIȚA, Mircea, VULPE, Alexandru (coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010
- WULLSCHLEGER, Manuela (ed.), *L'art néolithique en Roumanie*, Napoli, Arte'm, 2008

Articole:

- MANTU LAZAROVICI, Cornelia-Magda, *Sanctualele Precucuteni-Cucuteni*, in *Arheologia Moldovei*, XXV, București, 2004, p.47-67
- MARGHIDAN, Liviu, *O nouă așezare neolitică pe Valea Mureșului*, in *Sargetia*, V, Deva, 1968, p.7-10
- MARINESCU, Florin, *Așezări fortificate neolitice din România*, in *Studii și comunicări*, 14, Sibiu, 1969, p.7-30
- MARINESCU-BÎLCU, Silvia, *Tipurile de așezări și sistemele lor de fortificație în cuprinsul culturii Precucuteni*, in *Memoria Antiquitatis*, IV-V/1972-1973, București, 1976, p.55-65
- URSULESCU, Nicolae, BOGHIAN, Dumitru, COTIUGĂ, Vasile, MERLAN, Vicu, *Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni*, in *Sargetia*, XXX, Deva, 2001-2002, p.61-78
- URSULESCU, Nicolae, *Civilizația cucuteniană: credințe religioase sau sistem religios?*, in *Zargidava X*, Bacău, 2011, p.197-221